

Wola to dzielnica, w której od setek lat osiedlali się przedstawiciele wielu narodów i religii, czego widomym śladem są tu obiekty sakralne i cmentarze. Na przedstawionym planie zaznaczyliśmy najważniejsze miejsca związane z ludnością żydowską. Według spisu z 1792 r. na terenie obecnej Woli mieszkało 1361 Żydów, którzy stanowili wówczas 20 % mieszkańców. W okresie międzywojennym, w niektórych częściach Woli liczba ludności pochodzenia żydowskiego przekraczała

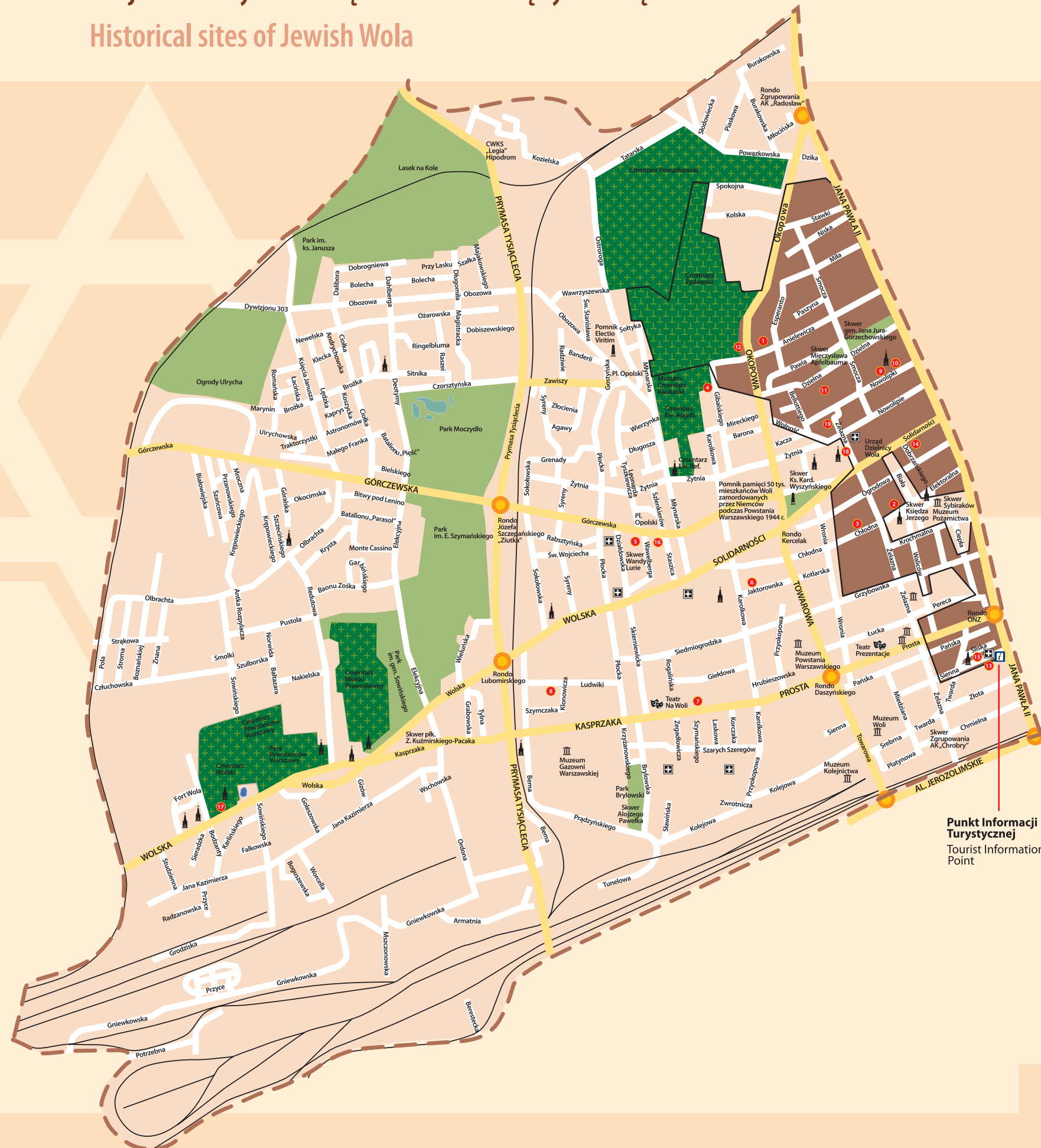
nawet 50% mieszkańców. W czasie II wojny światowej na terenie Woli mieścił się duży fragment getta. Dziś zachowane miejsca związane z kulturą żydowską to nie miejsca życia żydowskiego a jedynie miejsca pamięci.

Over hundreds of years, Wola was a place of settlement for people of different religions and nationalities. Some sacred sites and cemeteries are still visible traces of this. This map indicates the most important sites related

to the Jewish population. According to the census of 1792, 1361 Jews lived in what is now Wola, accounting for 20 % of the population. In the interwar period, in some parts of Wola Jews exceeded 50 % of the population. During the Second World War a large portion of the ghetto was in the Wola district. Most of the remaining sites of the Jewish culture are no longer places of Jewish life, but rather are only the markers of memory.

Miejsca historyczne związane z ludnością żydowską na Woli

Historical sites of Jewish Wola

LEGENDA LEGEND

- teren zabudowany / built-up area
- teren zielony / green area
- cmentarz / cemetery
- trasa przelotowa / main streets
- ulice / streets
- kolej / railway
- granice dzielnicy / the district's borders
- teatr / theatre
- muzeum / museum
- pomnik / monument
- szpital / hospital
- kościół / church
- granice Getta (1941-43)
Boundaries of the Ghetto (1941-43)

REJONY WOLI

Parts of the Wola District

1. Koło	5. Czyste
2. Powązki	6. Odolany
3. Muranów	7. Ulrychów
4. Mirów	8. Młynów

Tekst źródłowy:
„Warszawa Judaica” wydana przez
Stołeczne Biuro Informacji i Promocji
Turystycznej,
opracowana przez Jana Jagielskiego.

1 ul. Anielewicza 34, Gęsiówka

Na ruinach getta we wrześniu 1943 r. hitlerowcy utworzyli obóz koncentracyjny. W obozie uwięziono ok. 5000 Żydów przywiezionych z Auschwitz. Po ewakuacji obozu 29 lipca 1944 r. pozostało w obozie jedynie 348 więźniów. Obecnie na terenie „Gęsiówki” wznosi się dzielnica mieszkaniowa i na ścianie jednego z budynków przy ul. Anielewicza 34 umieszczono tablicę informacyjną o akcji Batalionu „Zośka” w czasie Powstania Warszawskiego.

34 Anielewicza Street, Gęsiówka

The Nazis set up a concentration camp on the ruins of the ghetto in September 1943. Some 5,000 Jews mainly from Greece, France and Hungary brought from Auschwitz were housed in the camp. They worked on the site of the ghetto, demolishing burnt-out houses, sorting bricks and non-ferrous metals. The camp was evacuated on 29 July 1944. The remaining 348 prisoners were liberated during the Warsaw Uprising on August 5, 1944 by the Battalions, Radosław Unit of the Home Army. Many of them took part in battles and were killed in the Warsaw

Uprising. Today, a granite tablet in Polish and Hebrew placed on the wall of an apartment block built on the site informs people of what had happened there.

2 ul. Chłodna 20

Kamienica Z. Lewina wybudowana w l. 1912-13. W czasie getta mieszkał w tym budynku m. in. prezes Gminy Żydowskiej (Judenratu) A. Czerniaków.

20 Chłodna Street

The apartment house of Zygmunt Lewin was built in 1912-13. This was the home of Adam Czerniaków, the head of the Jewish Community (Judenrat). The day after deportations to the Treblinka death camp began, he committed suicide in the Jewish Community building on 24/26 Grzybowska Street. (The building of the Jewish Community used to be in the place of today's Radisson Hotel). A. Czerniaków was buried in the Jewish cemetery on Okopowa Street.

3 ul. Chłodna 33

(przedwojenny dom nie istnieje)

Budynek Szkoły Handlowej im. Roesslerów został wybudowany ok. 1914 r. W listopadzie 1940, Dom Sierot Janusza Korczaka przeniół się z Krochmalnej 92 na teren getta – do Szkoły Handlowej. Budynek Szkoły Handlowej spalony w czasie Powstania Warszawskiego został po wojnie rozebrany. Umieszczony w tym miejscu kamień informuje jedynie o Szkole Handlowej.

33 Chłodna Street

(prewar house does not exist)

The building of the J. and M. Roessler State Business School was built in about 1914. Due to the creation of the ghetto, the Janusz Korczak Orphanage had to be moved from Krochmalna Street into and later the ghetto, in November 1940, it was moved to the Business School. Next, in Autumn 1940 the building was moved to 9 Śliska Street (present site of the Palace of Culture). The building of Business School was completely burnt during the Warsaw Uprising and demolished after the war. The stone placed on this site only mentions the existence of Business School.

4 ul. Gibalskiego 21

Teren przedwojennego boiska „Skry” był częścią getta. Początkowo służyło jako miejsce uprawy warzyw dla głodujących. Tutaj od 1941 r. grzebano w masowych grobach zwłoki Żydów zebrane z ulic getta. Po likwidacji getta i w czasie Powstania Warszawskiego było miejscem egzekucji. Po wojnie z części tego terenu ekshumowano 6588 zwłok Żydów na cmentarz Powstańców Warszawy. W końcu lat 80. w miejscu mogiły ok. 300 osób został wzniesiony pomnik Ofiar Hitlerowskiego Terroru.

21 Gibalskiego Street

The prewar “Skra” Sports Club playing field was a part of the ghetto. Initially, it served as a place to grow vegetables for the starving inhabitants of the ghetto. In 1941, it became a mass grave for the corpses of Jews collected on the streets of the ghetto. After the liquidation of the ghetto and during the Warsaw Uprising, it was an execution ground. After the war, the remains of 6,588 Jews were transferred to the Warsaw Uprising Cemetery (174/176 Wolska St.). In subsequent years as new buildings were built,

more remains were found. Only at the end of the 80’s in the place of mass grave of about 300 people, a monument to The Victims of Nazi Aggression was erected. It was funded by the City of Warsaw and the Nissenbaum Family Foundation: Here in this place, you can find of Jews and Gentiles graves murdered by the Nazi occupier during World War II.

5 ul. Górczewska 15 / Wawelberga 3

Kolonia trzech domów wzniesionych wg projektu E. Goldberga w l.1899-1900. W bramie pierwszego z 3 budynków Osiedla Fundacji Tanich Domów została umieszczona tablica z napisem: *Hipolitowi i Ludwice Wawelbergom fundatorom instytucji Tanich Mieszkań w XXV rocznicę jej założenia 1898-1923.*

15 Górczewska Street / 3 Wawelberga Street

A project of three houses built according to a design of Edward Goldberg in 1899-1900. The flats had one or rooms. In the basement of the second house, two primary schools were organized. Between the buildings, one could find a laundry and a swimming pool; the third house

included however mortuary. In the gateway of one of these three buildings one can find a tablet with the inscription: "To Hipolit and Ludwika Wawelberg, the patrons of the Affordable Housing Foundation on the 25th anniversary of its founding, 1898-1923." The well-known Warsaw banker Hipolit Wawelberg (1844-1901) was a spokesman for brotherly coexistence between Catholic and Jewish Poles. In 1895, he founded a mechanical-technical school on Mokotowska Street, which was predecessor of today's Warsaw Polytechnic. Wawelberg was one of the founders of the Museum of Industry and Trade. He donated significant sums for the Mickiewicz Monument in Warsaw. He initiated affordable editions of Adam Mickiewicz's works and those of other distinguished Polish writers. He was buried in the Jewish cemetery on Okopowa Street.

6 Ul. Jaktorowska 6 (d. ul. Krochmalna 92)

W latach 1911-1913, Towarzystwo „Pomoc dla Sierot” wybudowało budynek dla sierot żydowskich. Kierownikiem była wybitna postać – J. Korczak (Henryk Goldszmit). Tutaj w 1979 r.

ustawiono popiersie Janusza Korczaka, dzieło rzeźbiarza K. Dunikowskiego. Przy wejściu po lewej stronie stoi kamień z tablicą: *Tu został rozstrzelany przez hitlerowców w sierpniu 1944 Piotr Zalewski, długoletni pracownik Domu Sierot do końca wierny sierotom żydowskim.*

6 Jaktorowska Street (92 Krochmalna Street)

In the years 1911-13, the Orphan's Aid Society built a three-story building for Jewish orphans on the city outskirts. The building was designed by Henryk Stifelman. From the start, the head of orphanage was the brilliant pedagogue, writer and doctor Janusz Korczak (Henryk Goldszmit). Once the ghetto was formed, the Orphanage was moved to 33 Chłodna St., later to 9 Śliska St. (now DeFlad Square). From here the children and their caregivers were driven to the Umschlagplatz on Aug. 6, 1942 and transported to the Treblinka death camp. In 1979, a bust of Janusz Korczak, by Ksawery Dunikowski, was placed in front of the building. By the entrance on the left side, there is a stone with a plague in memory of a long-term worker of the Orphanage, Piotr Zalewski.

7 ul. Kasprzaka 17 (d. ul. Dworska), Ob. Szpital Wolski

W latach 1894 -1902 r. został wybudowany dla ludności żydowskiej Szpital Starozakonnych. Posiadał 17 budynków łącznie z synagogą. Była to najnowocześniejsza placówka medyczna w Warszawie. Po utworzeniu getta znalazł się poza jego obszarem. Po wojnie powstały na tym miejscu Szpital Miejski i Instytut Matki i Dziecka.

17 Kasprzaka Street (p. Dworska Street), now Wola Hospital

In 1894-1902, a new Jewish hospital was completed in the Czystem district. Expanded in the interwar era, the hospital was comprised seventeen buildings, including a synagogue. It was considered one of the most modern medical centers in the city. The hospital personnel consisted of 313 people and took care of 530 patients. Once the ghetto was created, the hospital lay outside its boundaries. Individual wards were moved to various parts of the ghetto. The Holy Spirit Hospital was moved into different buildings of the ghetto. After the war, the Municipal Hospital and the Mother and Child

Institute were built. Currently, some of the buildings have been restored to the Jewish Community of Warsaw.

8 ul. Ludwiki 1

W latach 1927 -29 powstało tu drugie osiedle Fundacji Tanich Mieszkań im. Hipolita i Ludwiki Małżonków Wawelbergów. Przeznaczony był dla ubogiej inteligencji.

1 Ludwiki Street

In 1927-29, a second housing project the Affordable Housing Foundation of Hipolit and Ludwika Wawelberg was built. It was created for impoverished intelligentsia. Over the entrance, one can find a bas-relief portraying the founders.

9 ul. Nowolipki 18 (przedwojenny nr 48)

Kościół św. Augustyna wkrótce po utworzeniu getta został zamieniony na magazyn mebli rabowanych z żydowskich mieszkań. Po zakończeniu wojny, ocalały kościół był symbolem zniszczonego miasta. Stał samotny niezniszczony wśród morza gruzów. W kruchocie kościoła tablica: *Dusze sprawiedliwych w ręku Boga. Módlmy się za Polaków, którzy oddali życia ratując braci Żydów.*

18 Nowolipki Street (prewar No. 48)

When the ghetto was created, the Church of Saint Augustine was converted into a warehouse forfurniture stolen from Jewish homes. Later, stables were installed there. After the war, the church which escaped total destruction became a symbol of the devastated city. It remained intact among the ruins. There is a plague in the church, asking for prayers on behalf of Christians who died saving Jewish lives.

10 ul. Nowolipki 20 (przedwojenny nr 52)

W czasie getta przez rok od 18.07.1941 do 22.07.1942 mieścił się tu Nowy Teatr Kameralny, w którym występował jeden z najpopularniejszych aktorów kina M. Znicz. Ocalała z czasów wojny jedynie oficyna i jest jednym z nielicznych ocalałych domów na terenie Dużego Getta.

20 Nowolipki Street (prewar No. 52)

In the 20's, this property was bought back by the Jewish Community from Princess Magdalena Radziwiłłow. It was rebuilt and four-story annexes were built on. During the ghetto period, the New Chamber I Theatre was here, where one of the most popular cinema actors, Michał Znicz,

performed. The only thing which survived from the zwar period is an annex and it is one of the few remaining houses on the site of "the large ghetto".

11 ul. Nowolipki 30 (miejsce przedwojennego budynku nr 68)

W okolicy znajdował się gmach, gdzie mieściła się przed wojną szkoła Brochowa. W jego piwnicach zostały, w chwili rozpoczęcia deportacji mieszkańców getta do Treblinki w lipcu 1942 r., ukryte dokumenty gromadzone przez historyka E. Ringelbluma i jego współpracowników, a dotyczące życia getta warszawskiego i innych gett w okupowanej Polsce. W 1946 r. w zburzonym budynku udało się odnaleźć 10 metalowych skrzynek, a w 1950 r. 2 metalowe banki na mleko z tymi materiałami. Znajdują się one w Żydowskim Instytucie Historycznym im. E. Ringelbluma. W 1999 r. materiały te znane jako Archiwum Ringelbluma zostały wpisane przez UNESCO na listę światowego dziedzictwa.

30 Nowolipki Street (prewar No. 68)

In this area, there used to be a building where

the Brochów School was set up before the war. At the moment of deportation of inhabitants of the ghetto to Treblinka, there was the Ghetto Archive in the cellar of the Brochów School. The documents concerning life in Warsaw Ghetto and other Polish Ghettos had been gathered by Emanuel Ringelblum and his co-workers. After the war in 1946 and 1950, the documents were concealed in a destroyed building in ten metal boxes, and in two milk jugs. The documents were brought to the Jewish Historical Institute. In 1999 the archive was added to the UNESCO "Memory of the World" list of documentary heritage, apart from the work of M. Kopernik and music of F. Chopin.

12 ul. Okopowa 49/51. Cmentarz żydowski

Założony w 1806 r., to jeden z niewielu czynnych obecnie w Polsce cmentarzy żydowskich. Zachowało się na nim ok. 250 tys. pomników nagrobnych. Jest miejscem spoczynku osób, które są znani w historii narodu żydowskiego jak i w historii Warszawy i Polski.

49/51 Okopowa Street. Jewish cemetery

Founded in 1806, this is one of the few Jewish

cemeteries still functioning in Poland. Around 250,000 graves have survived here. This is the resting place for people well-known in the history of the Jews, as well as in the history of Warsaw and Poland. Apart from rabbis such as Szlomo Lipszyc (d. 1839), Ber Meisels (d. 1870), Abraham Perlmutter (d. 1930) and the Brisker Rebbe (d. 1919), Amshinower Rebbe (d. 1918), Modzhter Rebbe (d. 1921), there are also the graves of Jewish authors like Icchak Lejb Peretz (d. 1915), Solomon Anski (d. 1920), Julian Strykowski (d. 1996), actress Ester Rachel Kamińska (d. 1925), and the inventor of Esperanto Ludwik Zamenhof (d. 1917). There is the grave of Henryk Wohl, treasurer of the National Council during the January Uprising (d. 1907), and that of Feliks Perl, the founder of the Polish Socialist Party (d. 1927). There are mass graves and the burial sitesof Prof. Majer Bałaban (d. 1942), and Adam Czerniaków, head of the Judenrat (d. 1942). Tel. (022) 838-2622.

13 ul. Sienna 55. Zachowane fragmenty muru getta

16 listopada 1941 r. getto zostało zamknięte murami o wysokości 3,5 m. Mury przebiegały

między posesjami, wykorzystywały istniejące tam wewnętrzne mury i podwórka. Właśnie takie fragmenty zachowały się między ulicami Sienną i Złotą.

55 Sienna Street (preserved fragments of ghetto wall)

On November 16, 1941, the ghetto was enclosed by 3.5-meter-high walls. The wall often ran between properties and made use the already existing internal walls, dividing houses and courtyards. Such fragments were preserved between Sienna and Złota Streets. On November 20, 1941, the boundaries were altered and in this region the walls were moved to the middle of Sienna Street.

14 Al. Solidarności 127. Gmach Sądów

W pamiętniku z getta warszawskiego dr Henryk Makower napisał: *Kiedy zostało utworzone getto, Sądy stały się jedynym miejscem będącym połączeniem strony „aryjskiej” i żydowskiej. Żydzi mieli wejście od Leszna, Polacy od Ogrodowej, do której dochodziło się jezdnią ulicy Białej. Chodniki wraz z domami żydowskimi oddzielone były parkanem*

drewnianym, dochodzącym do Chłodnej, wówczas uż w stu procentach aryjskiej. Tutaj wreszcie była stacja przejściowa dosyć dużego ruchu osobowego między gettem a stroną aryjską.

127 Solidarności Avenue. The Court House

In Diary of the Warsaw Ghetto, H. Makower wrote that the Court house was the only place bringing the Aryans and Jews together. Here in the Court house, friends, relatives, as well as business partners would meet. It was way station for significant human traffic between the ghetto and the Aryan side.

15 ul. Śliska 51 / Sienna 60. Szpital Wojewódzki im. Dzieci Warszawy

Szpital dla dzieci wyznania mojżeszowego wybudowany w l.1876-78 z funduszy Majera Bersona i jego córki Pauliny Bauman. Ostatnie miejsce tego szpitala było w budynkach przy Stawkach, w których Żydzi oczekiwali na załadunek do wagonów jadących do Treblinki.

51 Śliska Street / 60 Sienna Street (Warsaw's Children Hospital)

This hospital was built for Jewish children in

1876-78 and was founded by Majer Berson and his daughter, Paulina Bauman. Hence, its original name was Bersons and Bauman's Children's Hospital. Children were treated in the hospital clinic regardless of their religion. Janusz Korczak used to work there before World War I. From 1930 on, it was headed by Dr. Anna Braude-Hellerowa. It continued to serve Jewish children in the ghetto until the " small ghetto" was liquidated on Aug. 10, 1942. At that point the children and staff were transferred to the „large ghetto ", to a school building at the corner of Żelazna and Leszno streets, which had been a branch of the Berson's and Baumans Hospital since October 1941. From there, they were transported to the Umschlagplatz for deportation. The last location of the hospital was in the buildings on Stawki street until it was adapted as holding pen for Jews waiting to be loaded onto the trains heading to Treblinka.

16 ul. Wawelberga 10. Prywatna Szkoła Podstawowa i Gimnazjum Lauder-Morasha

Dom Starców – Moszaw-Zkenim założyło

stowarzyszenie pod tą samą nazwą, którego przewodniczącym był znany ekonomista Adolf Peretz. W 70 pokojach mogło zamieszkać około 150 pensjonariuszy. W odrestaurowanym w 1999 r. przez Fundację Laudera gmachu działa Szkoła Lauder-Morasha

10 Wawelberga Street.

The Lauder Morasha Middle School

The Old Age House was set up by an association under the same name, the head of which was well-known economist Adolf Peretz. The first building was opened in 1913 at 5A Górczewska Street. The next building dates from 1928 and was designed by Henryk Stifelman for Jewish intelligentsia most affected by the war and economic crisis. About 150 people used to live in 70 rooms.

The building, renovated in 1999 by the Ronald S. Lauder Foundation, now houses the Lauder-Morasha (Hebrew for "Heritage") Private Elementary and Middle School.

17 ul. Wolska 174/176

Cmentarz Powstańców Warszawy. Został założony

w listopadzie 1945 r. Pochowano na nim szczątki i prochy cywilów i żołnierzy poległych w Warszawie w latach 1939-1945. W jednej z kwater złożono, jak głosi napis w języku polskim i żydowskim: *W mogile tej spoczywają szczątki 6588 Żydów ofiar hitleryzmu rozstrzelanych na b. boisku „Skry”. Cześć ich pamięci.*

174/176 Wolska Street (Warsaw Uprising Cemetery)

Warsaw Uprising Cemetery was established in 1945. This was the place where the ashes of Warsaw civilians and soldiers who died in 1939-1945 were buried. Among the soldiers who died in September 1939 in Warsaw province, we can find names such as: Abram Lewin (b.1916), Chil Rubinlicht (b.1900), cavalryrman Józef Szabas, Celnikier, Lewin Lejman, Wolf Miedruccki (b. 1904) and Mojżesz Rybak (age 31).

18 ul. Żelazna 97

Dom Generalny Zgromadzenia Sióstr Rodziny Marii, który mieści się w pobliżu miejsca gdzie w czasie okupacji przebiegała granicy getta. Siostry ukrywały w swych murach jedenaścioro żydow-

skich dzieci. Wiele dzieci zostało przekazanych też do sierocińców w innych miejscowościach.

97 Żelazna Street

The headquarters of the Association of the Family of Mary Sisters border used to be located close to the former ghetto during the occupation period. The sisters hid eleven Jewish children in the house. Many children were also hidden in the orphanages outside of Warsaw.

skich dzieci. Wiele dzieci zostało przekazanych też do sierocińców w innych miejscowościach.

97 Żelazna Street

The headquarters of the Association of the Family of Mary Sisters border used to be located close to the former ghetto during the occupation period. The sisters hid eleven Jewish children in the house. Many children were also hidden in the orphanages outside of Warsaw.

19 ul. Żelazna 103

Tablica: *Cześć ich pamięci. W tym domu w 1943 r. w lochach gestapo zamęczono na śmierć tysiące Żydów warszawskiego getta.*

W dniu 22 lipca 1942 r. została tu umieszczona siedziba komendy SS kierującej akcją wysiedleńczą z getta, tzw. „Befehlstelle Sipo”. Mieścił się też areszt i miejsce kaźni.

103 Żelazna Street

A plague here reads: "Give honor to their memory. In the cellars of this house in 1943, the Gestapo tortured to death thousands of Jews from the Warsaw ghetto." The SS command headquarters called "Befehlstelle Sipo" was

located here on July 22, 1942 to direct the deportation operation from the ghetto. A prison and execution ground were here. During the Uprising, on April 23, 1943, a group from the Jewish Military Union, under the command of Natan Szulc, tried to free the prisoners. The operation was not successful and the entire group was killed.